

Ołeh Żurba (DNIEPROWSKI UNIwersYTET NARODOWY IM. OLESIA HONCZARA)
ORCID: 0000-0002-7800-0743

Archiwalia dotyczące uczestników powstania styczniowego w zbiorach Archiwum Państwowego Obwodu Dniepropietrowskiego*

DOI:10.25951/13173

STRESZCZENIE

W tekście omówiono kolekcję dokumentów dotyczących uczestników powstania styczniowego przechowywanych w Archiwum Państwowym Obwodu Dniepropietrowskiego. W wyniku kolejnych amnestii z syberyjskiej katorgi i wygnania byli oni wysyłani pod nadzór policji do europejskich guberni Imperium. W artykule nakreślono zewnętrzne parametry kolekcji (liczba jednostek archiwalnych, ich objętość i ramy chronologiczne, zawartość z podziałem na bloki tematyczne) i przedstawiono możliwości archeograficznego, historiograficznego i źródłoznawczego wykorzystania składających się nań dokumentów. Podkreślono również znaczenie włączenia tego zbioru dokumentów do badań nad historią Polski, Ukrainy i rosyjskiego imperium w XIX w.

SŁOWA KLUCZOWE: źródła historyczne, powstanie styczniowe 1863–1864, historia Ukrainy XIX w., historia Polski XIX w., Archiwum Państwowe Obwodu Dniepropietrowskiego, biografistyka historyczna.

SUMMARY

Archives on the Participants of the January Uprising in the Dnipropetrovsk Oblast State Archive

The article discusses the collection of documents concerning participants in the January Uprising that are held in the State Archives of the Dnepropetrovsk Oblast. As a result of successive amnesties, the participants of the uprising were sent from Siberian penal confinement

* Publikacja powstała w ramach programu stypendialnego Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego.

("katorga") and exile to European gubernias of the Empire, remaining under the supervision of the police. The article outlines the external parameters of the collection (including the number of archival units, their volume and chronological framework, the content divided into thematic blocks) and the possibilities of archaeographic, historiographic and source material use of the documents comprising it. It also discusses the importance of including this collection of documents into research on the history of Poland, Ukraine and the Russian Empire in the 19th century.

KEYWORDS: historical sources, January Uprising 1863–1864, history of Ukraine in the 19th century, history of Poland in the 19th century, Dnipropetrovsk Oblast State Archive, historical biography.

Badanie historii tak ważnego i znaczącego w historii Europy XIX w. wydarzenia, jakim było powstanie polskie 1863–1864, ma długą tradycję, zwłaszcza w historiografii polskiej i rosyjskiej¹. Ważne miejsce następstwa powstania styczniowego zajęły także w fundamentalnej pracy Daniela Beauvois². Nie uszły one uwadze również ukraińskich historyków, którzy wspominają o nich w pracach analitycznych, literaturze dydaktycznej, gdy piszą o historii ukraińskiego ruchu narodowego i historii społeczno-gospodarczej³. I nie jest to zaskakujące, ponieważ ramy geograficzne tych wydarzeń obejmowały terytoria południowo-zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (gubernia kijowska, wołyńska i podolska), które do końca XVIII w. należały do Rzeczypospolitej, a po upadku carskiej Rosji stały się częścią najpierw sowieckiej, a następnie niepodległej Ukrainy.

Przeplatanie się na tym samym terytorium różnych tradycji politycznych, społecznych, duchowo-kulturowych sąsiednich narodów, ich systemów prawnych i państwowych położyło podwaliny pod kształtowanie różnych interpretacji przeszłości, przyczyniło się do kierowania wzmożonej uwagi na momenty uznane za przełomowe dla historii regionu, wielokrotnie prowokowało „wojny historyczne”, a w konsekwencji trwałe różnice co do historycznej pamięci.

¹ Przegląd historiografii zawarto w pracy: *Pol'skoe Janvarskoe vosstanie 1863 goda: Istoricheskie sud'by Rossii i Pol'shi*, Moskwa 2014, 416 s.

² D. Bovua, *Gordiev uzel Rossijskoj imperii: vlast', shljahta i narod na Pravoberezhnoj Ukraine (1793–1914)*, Moskwa 2011, 1008 s.

³ L. Zashkil'njak, *Pol'ske Sichneve povstannja 1863–1864 rokiv u visvitlenni suchasnoï ukrains'koï istoriografii*, w: *Galicja a postanie styczniowe*, red. M. Hozzowska, A. Kawalec, L. Zaszkilniak, Warszawa–Rzeszów 2013, s. 393–399; Ju. Zems'kij, *Pol's'ka, rosij'ska ta ukrains'ka eliti v zmagannjah za Pravoberezhnu Ukraïnu seredini XIX st.*, Hmel'nic'kij 2011, 350 s.

Tymczasem zajmujący się tymi zagadnieniami historycy, dla których początkowo centrum uwagi z pewnością stały się wydarzenia samego powstania, jego przyczyny, przygotowanie i bezpośrednie rezultaty, w ostatnim czasie znacznie rozszerzyli zakres badań. W kręgu aktualnych problemów znalazły się kwestie losów uczestników powstania po 1863 r. Centralne miejsce zajęły tu badania represyjnych praktyk władzy cesarskiej, warunków pobytu powstańców na katordze i zesłaniu, stosunku lokalnej administracji i ludności do katorżników i zesłańców, ich wpływ na życie kulturalne rosyjskich guberni czy kwestia polska w imperium rosyjskim jako całości⁴.

Ważne miejsce w opracowaniu historii powstania polskiego w 1863 r. zajęły studia archiwalne i projekty archeograficzne, które zasługują na osobne omówienie. Szczególna uwaga należy się imponującej serii z początku lat sześćdziesiątych XX w., kiedy to w ramach radziecko-polskiego projektu, realizowanego z okazji setnej rocznicy wybuchu powstania, do obiegu naukowego wprowadzono setki najważniejszych dokumentów z największych archiwów ZSRR i PRL⁵. Oczywiście jego ideologiczne zaangażowanie nie budzi wątpliwości. Nie umniejsza to jednak znaczenia tego wielotomowego wydawnictwa, które położyło silną podstawę źródłową pod znaczne rozszerzenie przestrzeni badawczej.

Nowy jubileuszowy wzrost aktywności archeograficznej związany jest ze sto pięćdziesiątą rocznicą powstania styczniowego i realizacją polsko-rosyjskiego projektu w ramach Narodowego Programu Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej „Polscy zesłańcy na zachodniej Syberii w drugiej połowie XVIII–XIX wieku. w oczach Rosjan i rdzennych ludów Syberii”, którym kierował Wiesław Caban z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Będące jego efektem wydawnictwa źródłowe ukazały się również w serii „Biblioteka polsko-syberyjska”⁶. Tematycznie projekt miał na celu

⁴ *Powstanie styczniowe 1863–1864: walka i uczestnicy, represje i wygnanie, historiografia i tradycja*, red. W. Caban, W. Śliwowska, Kielce 2005, 334 s.; M. Dolbilov, *Russkij kraj, chuzhaja vera: Jetnokonfessional'naja politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II*, Moskwa 2010, 1000 s.

⁵ *Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1856–1862 gg. (Suspil'no-politichnij ruh na Ukraïni v 1856–1862 rr.)*, Kiev 1963, LIV, 387 s.; *Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1863–1864 gg. (Suspil'no-politichnij ruh na Ukraïni v 1863–1864 rr.)*, Kiev 1964, XLIV, 551 s.; *Russko-pol'skie revoljucionnyje svjazi*, t. 1, Moskwa 1963, CXXII, 583 s.; *Russko-pol'skie revoljucionnyje svjazi*, t. 2, Moskwa 1963, 792 s.; *Pokazanija i zapiski o pol'skom vosstanii 1863 goda Oskara Avejde*, Moskwa 1961, XLVIII, 663 s.

⁶ *Uchastniki Janvar'skogo vosstanija, soslannnye v Zapadnuju Sibir', v vosprijatii rossijskoj administracii i zhitelej Sibiri. Dokumenty grazhdanskoj administracii, policii i zhandarm'skogo*

wprowadzenie do obiegu naukowego źródeł przedstawiających pobyt polskich powstańców na syberyjskim zesłaniu. Jego ważną cechą było sięgnięcie nie tylko po materiały z archiwów centralnych, lecz przede wszystkim z prowincjonalnych, co samo w sobie wskazuje na zwężenie i jednocześnie pogłębienie optyki badawczej, przesunięcie uwagi na problemy historii codzienności, mikrohistorii, świadomości społecznej. Inną oryginalną cechą projektu było wpisanie losów polskich powstańców w różnorodne konteksty regionalnej historii Cesarstwa Rosyjskiego wskazujące na perspektywiczność dalszych badań archiwalnych w archiwach regionalnych Rosji i Ukrainy⁷. Takie poszukiwania otwierają możliwość znacznego poszerzenia wyobrażeń o składzie osobowym uczestników powstania i o różnorodności ich dalszych dróg życiowych, a także postawienia pytania o rolę i miejsce Polaków w kształtowaniu lokalnych relacji społeczno-politycznych i duchowo-kulturowych regionów Imperium Rosyjskiego, o interakcję kulturową i wzajemne wpływy.

To właśnie ta perspektywa badawcza uzasadnia moje wysiłki podjęcia prac nad dokumentami znajdującymi się w zespole Kancelarii gubernatora jekaterynosławskiego przechowywanym w Państwowym Archiwum Obwodu Dniepropietrowskiego (DADO)⁸. Należy zauważyć, że regularny i systematyczny obieg dokumentów w regionie zaczął się kształtować w drugiej połowie XVIII w. i był związany z powstaniem imperialnego systemu administracyjnego w regionie Morza Czarnego, który dał początek kaście biurokratów, tworzących dokumentację i dbających o przechowywanie kompleksów materiałów rękopiśmiennych⁹. Jednak większość licznych zasobów archiwalnych odnoszących się do

vedomstva, sost. S. Veh, A.A. Krih, S.A. Mulina, Sankt-Peterburg 2021, 418 s.; *Uchastniki Janvarskogo vosstania, soslannye v Zapadnuju Sibir', v vosprijatii rossijskoj administracii i zhitelej Sibiri. Memuary. Pis'ma, publicistika. Istoki rossijskich issledovanij sudeb soslannyh v Sibir' uchastnikov Janvarskogo vosstania*, sost. Ja. Legech, K. Ljatevec, T. Mosunova, V. Caban, Sankt-Peterburg 2022, 626 s.; Ja. Trynkovskij, *Pol'skaja Sibir'. Ssyl'nye i ih zhizn'. Rozhdenie mifa*, Sankt-Peterburg 2023, 622 s.

⁷ Przykładowo: W. Caban, S. Mulina, *Zesłańcy postyczniovi w Kurganie. Sprawa Towarzystwa Pomocy Wzajemnej*, „Res Historica” 2018, nr 46, s. 203–218.

⁸ Oficjalna nazwa w języku ukraińskim: Державний архів Дніпропетровської області (dalej: DADO).

⁹ O.I. Zhurba, *Do istorii' arhivnoi' spravy ta kolekcionuvannja na Katerynoslavshhyni kinca XVIII – pershoi' polovyny XIX st.*, w: *Spadshhyna: Do 75-richchja Derzhavnogo arhivu Dnipropetrovs'koj' oblasti*, Dnipropetrovs'k 1999, s. 9–20; N.L. Juzbasheva, *Stanovlennja arhivnoi' spravy na Katerynoslavshhyni*, w: *Spadshhyna: Do storichchja stvorennya systemy arhivnyh ustanov Ukrainy ta 95-richchja Derzhavnogo arhivu Dnipropetrovs'koj' oblasti*, Dnipro 2018, s. 10–97.

XVIII – początku XX w. została utracona w czasie II wojny światowej¹⁰. Ich zawartość można ocenić tylko na podstawie zachowanych inwentarzy archiwalnych. Nie był wyjątkiem zespół nr 11 (Kancelaria gubernatora iekatierynosławskiego), w którego składzie jednostki drugiej połowy XVIII–XIX w. zachowały są bardzo fragmentarycznie. Być może dlatego znaczący zbiór dokumentów przedstawiających los uczestników polskiego powstania do dziś nie stał się przedmiotem osobnych badań. Sądząc po wpisach w arkuszach korzystania, dokumenty te w pierwszych latach XXI w. przeglądał profesor Serhij Iwanowycz Switlenko. Jednak w jego tekstach poświęconych problemom powstania ukraińskiego ruchu narodowego w drugiej połowie XIX w. informacje te nie zostały wykorzystane¹¹.

W DADO znaleziono wiele dokumentów przedstawiających różne aspekty życia Polaków w guberni jekaterynosławskiej w XIX i na początku XX w. Zwarty i jednorodny kompleks stanowi dwadzieścia dziewięć teczek połączonych jednym tematem, zatytułowanych zazwyczaj: „sprawa (imię i nazwisko), pozostającego pod nadzorem policji za udział w powstaniu polskim 1863 r.”. To właśnie ten kompleks zostanie tu przedstawiony pod kątem jego zewnętrznych parametrów i potencjału informacyjnego.

Chociaż dokumenty znajdujące się w każdej z tych teczek zasadniczo dotyczą losów jednej osoby¹², której imieniem i nazwiskiem są one zatytułowane, to wspomina się w nich również o innych Polakach, którzy odbyli karę na Syberii. Tak więc kompleks daje możliwość zidentyfikowania i utrwalenia nazwisk znacznie większej liczby uczestników powstania i, jeśli to możliwe, kontynuowania śledzenia ich dalszego posyberyjskiego losu.

Prawdopodobnie ów kompleks dokumentów, zdeponowanych pierwotnie w archiwum urzędu gubernatora, mógł zawierać znacznie więcej podobnych materiałów. Jednak istotne straty w zespole spowodowały, że zachowanych dwadzieścia dziewięć jednostek archiwalnych zostało ponownie zinwentaryzowanych już po II wojnie światowej nie jako zbiór całościowy, ale ponumerowano

¹⁰ O stratach archiwum w czasie II wojny światowej: *Peredmova*, w: *Derzhavnyj Arhiv Dnipropetrovs'koj' oblasti: putivnyk u 2 t.*, t. 1, Dnipro 2016, s. 6–8.; N.V. Kystrus'ka, *Peredmova*, w: *Derzhavnyj Arhiv Dnipropetrovs'koj' oblasti. Anatovanyj rejestr opysiv*. t. 1, *Fondy doradzhans'kogo periodu*, Dnipro 2019, s. 9.

¹¹ S. Switlenko, *Ukraińs'ke XIX stolittja: etnonacional'ni, intelektual'ni, ta istoriosofs'ki konteksty: zbirnyk naukovykh prac'*, Dnipro 2018, 479 s.

¹² Wyjątek stanowiteczka: DADO, f. 11 (Канцелярия Екатеринославского губернатора), op. 1, spr. 83 (Степан Турский и Максимилиан Васьяковский).

je w inwentarzu zespołu osobnymi sygnaturami – od 1a do 98¹³. Pod względem objętości jednostki te są bardzo zróżnicowane. Największa liczy sto jedenaście kart¹⁴, a najmniejsza – dwie¹⁵. Cały kompleks składa się z ośmiuset czterdziestu sześciu kart, średnio trzydzieści na każdą jednostkę.

Ramy chronologiczne całego kompleksu obejmują okres od 1871 do 1901 r. Większość spraw według kryterium chronologicznego można podzielić na trzy nierówne grupy. Pierwsza (dziewięć spraw) – rozpoczęła się w latach 1871–1872, druga (szesnaście) – w 1876 r., a trzecia, najmniejsza (cztery) – w 1878 r. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w większości przypadków czas rozpoczęcia prowadzenia akt przez kancelarię gubernatora zbiegł się z przybyciem partii zesłańców z Syberii do Jekaterynosławia, co oznacza, że dotarli oni tu w trzech falach. Długość prowadzenia dokumentacji spraw dotyczących poszczególnych zesłańców od jej rozpoczęcia do zakończenia wahała się od 1 miesiąca¹⁶ do 23 lat¹⁷. Średnio sprawy prowadzono, jak wynika z ich opisów, od 2 do 6 lat. Te ramy chronologiczne zwykle dotyczą okresu pobytu osoby pod nadzorem policji, a niekiedy także czasu zamieszkania na terenie guberni.

Porównanie listy osób wymienionych w sprawach zespołu nr 11 z zawartością opublikowanych już zbiorów źródeł przekonuje o braku wzmianek o nich w przywołanych wyżej wydawnictwach źródłowych wydanych w ramach „Biblioteki polsko-syberyjskiej” i polsko-rosyjskiego projektu „Polacy–Syberia. XVIII–XIX wiek”¹⁸. Kilka z nich wspominanych jest natomiast w wydany w latach sześćdziesiątych XX w. „ukraińskim” tomie dokumentów archiwalnych z zasobów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego USSR w Kijowie¹⁹. Okazało się na przykład, że Józef Wasilewski²⁰ był jednym z czternastu oskarżonych w procesie przed wojennym sądem polowym w Kijowie 27 czerwca 1863 r., w czasie którego sądzono powstańców schwytanych w potyczkach pod wsiami Romanówka i Borodzianka²¹.

¹³ Sygnatury konkretnych jednostek podano w aneksie.

¹⁴ DADO, f. 11, op. 1, spr. 15 (Иосиф Давидович).

¹⁵ Tamże, spr. 64 (Антон Косцюшко).

¹⁶ Tamże, spr. 95 (Андрей/Аверкий Вержбицкий).

¹⁷ Tamże, spr. 97 (Адам Вальковский).

¹⁸ *Syberyjska korespondencja zesłańców postyczniowuch (1864–1866). „Po drodze do życia wstąpić przed śmiercią do Polski”*, oprac. W. Caban, S. Mulina, Kielce 2018, 380 s.

¹⁹ Obecnie Centralne Państwowe archiwum historyczne Ukrainy w Kijowie (Центральний державний історичний архів України у Києві).

²⁰ DADO, f. 11, op. 1, spr. 12 (Иосиф Василевский).

²¹ *Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1863–1864 gg.*, s. 169–177.

W raporcie radomyskiego isprawnika²² G.I. Pilenki dla wojskowej komisji śledczej przy dowództwie Kijowskiego Okręgu Wojskowego o schwytaniu grupy polskich powstańców w wiosce Sołowiówka²³ wśród uczestników dwudziestoosobowej grupy zbrojnej, która w nocy z 27 na 28 kwietnia 1863 r. próbowała przekonać chłopów do przejścia na swoją stronę, czytając im „Złotą Hramotę”, i stoczyła walkę z rosyjskim wojskiem, wymienieni są studenci Uniwersytetu Kijowskiego – Wincenty Wasilewski²⁴, Stefan Wyhowski²⁵ i Antoni Kościszko²⁶ – których sprawy przechowywane są w DADO.

Związki kolejnej osoby, której akta przechowywane są w DADO, z powstańcami przedstawionymi we wspomnianym wydawnictwie źródłowym są już dość niepewnie. Jako aktywni uczestnicy powstania wielokrotnie wymieniani są w nim bracia Lippoman (Adolf, Marian i Włodzimierz)²⁷. Można przypuszczać, że w archiwalnej sprawie Andrzeja Lippomana spotykamy jednego z ich krewnych lub mamy do czynienia z dowolną transkrypcją imienia „Adolf” na rosyjski²⁸. Takie zruszczanie i zniekształcanie polskich imion było często praktykowane w innych sprawach, co prowadziło do rozbieżności w dokumentach (Stefan/Stepan, Józef/Iosif/Osip, Andrzej/Awierkij).

Wszystkie omawiane materiały archiwalne łączy specyficzny kształt realizacji biurokratycznych procedur prowadzenia akt osobowych „nieprawomyślnych” Polaków. Całość była podporządkowana procesowi realizacji polityki prowadzonej od początków lat siedemdziesiątych XIX w., mającej na celu stopniowe łagodzenie represji wobec uczestników powstania. Ogólnie rzecz biorąc, zarządzenia najwyższej władzy sprowadzały się do stopniowego skracania długości i łagodzenia rodzaju kary, amnestii, zwrotu praw stanowych (szlachty, mieszczaństwa), mienia, umożliwienia przeniesienia się do europejskiej części imperium (z zakazem zamieszkania w stolicach i na terytoriach objętych powstaniem w latach 1863–1864).

Pod względem treści narracyjnych i semantycznych zawartość omawianych jednostek archiwalnych podzielić można na cztery główne bloki. Pierwszy to

²² Isprawnik – urzędnik kierującymi służbami policyjnymi na terenie powiatu.

²³ *Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1863–1864 gg.*, s. 301.

²⁴ DADO, f. 11, op. 1, spr. 96 (Викентий Василевский).

²⁵ Tamże, spr. 13 (Стефан/Степан Выговский).

²⁶ Tamże, spr. 64 (Антон Косцюшко).

²⁷ *Indeks alfabetyczny*, w: *Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1863–1864 gg.*, s. 487.

²⁸ DADO, f. 11, op. 1, spr. 67 (Андрей Липпоман).

korespondencja między gubernatorami kilku syberyjskich guberni a gubernatorem jekaterynosławskim, której przedmiotem były działania mające na celu zorganizowanie przesiedlenia Polaków, którzy odbyli karę na Syberii, do europejskiej części państwa. Czasami pośrednim ogniwem w tej wymianie korespondencji byli generałowie-gubernatorzy noworosyjscy. Gubernatorski pion biurokratyczny prowadził również korespondencję w tej sprawie z inspektorami i naczelnikami policji niższego szczebla. Po przybyciu do Jekaterynosławia zesłańcom syberyjskim przydzielano miejsca zamieszkania pod nadzorem policji na terenie całej rozległej guberni jekaterynosławskiej.

Drugi blok materiałów składa się z dokumentów inicjowanych przez samych zesłańców politycznych. W większości są to różnorodne prośby do władz. Przede wszystkim były one związane z zezwoleniem na rozszerzenie mobilności i osobistej swobody przemieszczania się nadzorowanych. Nierzadko były to prośby o pozwolenie na przeprowadzkę w inne miejsce zamieszkania – często w ramach guberni z miast powiatowych do Jekaterynosławia, czasami do ojczyzny (najczęściej na Kijowszczyznę, Wołyń lub Podole). Inną grupę pism do władz stanowią prośby o urlop (z reguły od trzech miesięcy do roku) na odwiedzanie krewnych i załatwianie spraw rodzinnych (kwestie spadkowe i przekazania praw do majątku). Niewielka grupa źródeł związana jest z prośbami o możliwość wyjazdu na leczenie, w tym za granicę Imperium. I wreszcie, kilka dokumentów rejestruje prośby o zniesienie wszystkich ograniczeń, dające pełną swobodę ruchu.

Do tej grupy można również zaliczyć apele do władz o udzielenie pomocy materialnej, zezwolenie na wykonywanie określonych czynności, dostarczenie różnych zaświadczeń (o okresie pobytu w Jekaterynosławiu i guberni, o prawomysłności i lojalności) oraz innych materiałów informacyjnych.

Trzeci blok informacji stanowi oficjalna korespondencja kancelarii gubernatora z naczelnikami tych guberni, do których nadzorowani zesłańcy planowali wyjechać z guberni jekaterynosławskiej w przypadku zgody władz. Wszczęcie procedury takiej przeprowadzki wymagało zgody nie tylko lokalnej administracji, lecz także władz guberni, do których wnioskodawca zamierzał się udać. Dlatego tego rodzaju korespondencja składała się z próśb o szczegóły biografii, cele i adresy podróży, zaświadczenia o prawomysłności. W ramach tej grupy dokumentów wyróżnia się różnorodne wnioski władz lokalnych i centralnych oraz odwołania do niej kancelarii gubernatora jekaterynosławskiego w związku z wyjaśnieniami trudnych sytuacji w stosunkach władzy i wygnańców. Wśród adresatów tej korespondencji znalazł się rektor Uniwersytetu św. Włodzimierza, różne departa-

menty Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Szczególnie interesująca jest pisemna komunikacja z Departamentem Spraw Duchowych Wyznań Zagranicznych, związana z pojawiającymi się prośbami o charakterze religijnym nadzorowanych zesłańców i losami duchownych, którzy znaleźli się w Jekaterynosławiu w trudnej sytuacji materialnej.

Interesujący, choć niewielki, blok dokumentów stanowią wnioski krewnych i innych bliskich dla pozostających pod nadzorem zesłańców osób do władz lokalnych w celu poprawy położenia byłych uczestników powstania w związku z ich chorobami, ubóstwem, stanem psychicznym i stanem cywilnym.

Każdy z tych bloków zasługuje na osobną uwagę, której efektem mogą być nowe badania nad biografiami polskich powstańców. Ponadto, postrzegając kompleks archiwaliów zespołu 11 DADO jako całość, można mówić o jego znacznym potencjale prozopograficznym. To zdecydowanie potwierdza struktura i treść zawartości jednostek archiwalnych. Wszystkie są sporządzane według jednego algorytmu, zawierają tego samego rodzaju dokumenty, charakteryzują sytuacje wspólne dla wszystkich nadzorowanych byłych zesłańców. Wszystkie sprawy osobiste były prowadzone dla osób w podobnym wieku (30–40 lat), z których większość pochodziła z tego samego regionu (generałgubernatorstwa kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego), zdecydowana większość była katolikami i identyfikowała się z polską kulturą i narodowością. Wszystko to daje podstawę do twierdzenia, że badania prozopograficzne, których celem będzie przygotowanie zbiorowego portretu uczestników powstania styczniowego zamieszkałych na terenie guberni jekaterynosławskiej, mają poważny potencjał naukowy. Wydają się one ważne i obiecujące również w związku z badaniem historii regionalnej, jej parametrów demograficznych i narodowo-kulturowych. We współczesnych badaniach nad dziewiętnastowiecznym Jekaterynosławiem, w tym w syntezach dziejów miastach, przyjmuje się fakt parytetowej reprezentacji w kulturze miejskiej komponentu rosyjsko-ukraińsko-żydowskiego. Inne społeczności narodowo-kulturowe pozostają poza uwagą badaczy²⁹. Dotyczy to również społeczności polskiej, której rola w kształtowaniu miejskiego krajobrazu demograficznego, społecznego, intelektualnego i duchowo-kulturowego, pamięci historycznej miasta i regionu może także stać się przedmiotem osobnych badań.

²⁹ D.I. Javornickij, *Istorija goroda Ekaterinoslava*, Dnipropetrovs'k 1989, 197 s.; *Dnipropetrovs'k: vihy istorii*, red. A.G. Bolebruh, Dnipropetrovs'k 2002, 256 s.; *Istorija mista Dnipropetrovs'ka*, red. A.G. Bolebruh, Dnipropetrovs'k, 2006, 596 s.; A. Portnov, *Dnipro: An Entangled History of a European City*, Boston 2022, 374 p.

Wśród najbardziej ciekawych i wartościowych poznawczo źródeł, znajdujących się w zdecydowanej większości jednostek archiwalnych i zazwyczaj je otwierających należy wymienić tzw. statiejnyje spiski³⁰. Zostały one sporządzone jako główna baza informacyjna dla władz o każdym więźniu i przesyłane jako główny dokument towarzyszący przy przenoszeniu zesłańców z Syberii do guberni jekaterynosławskiej. Mają one zunifikowaną strukturę, która daje możliwość pracy z tymi listami jako źródłem masowym. Z reguły dokument ten był sporządzany na papierze współczesnego formatu A3, wygiętym na pół i zajmującym dwa arkusze archiwalne. Zawiera imię i nazwisko wygnańca, jego wiek, pochodzenie społeczne, wyznanie, region, z którego pochodzi, znaki zewnętrzne, stan cywilny, powody aresztowania, podstawy kary i jej zakres, podstawy prawne do złagodzenia kary i amnestii, na mocy których był wysyłany z Syberii.

Przedstawiona powyżej prezentacja zawartości i potencjału informacyjnego omawianego kompleksu akt z DADO przekonuje o ich znaczeniu dla nauki i potrzebie wprowadzenia do obiegu naukowego poprzez przygotowanie wydania źródłowego. Przyniosłoby to znaczne rozszerzenie wiedzy o losach polskich powstańców po powrocie z syberyjskiego zesłania, a także umożliwiło włączenie zawartych w dokumentach informacji do badań w różnych kontekstach tematycznych i dyscyplinarnych.

Należy przypuszczać, że podobne kompleksy mogły zachować się i w innych archiwach regionalnych Ukrainy, co otwiera kuszące perspektywy rozszerzenia bazy źródłowej badań nad losami polskich zesłańców po ich syberyjskich „przygodach”. Nie zakończono jeszcze poszukiwań w zasobach DADO, gdzie sprawy Polaków, którzy nie znaleźli się z własnej woli na południu Imperium, są rozproszone po innych zespołach i czekają na wprowadzenie do obiegu naukowego.

³⁰ Статейный список – w przedrewolucyjnej Rosji dokument sporządzany w lokalnym zarządzie gubernialnym dla każdego aresztanta zesłanego na Syberię. Zawierał imię, patronimik i nazwisko zesłanego, stan społeczny, wyznanie, znaki szczególnie, a także informacje, gdzie był sądzony, na jaką karę został skazany, w co był zaopatrzony podczas zsyłki, ile miał własnych pieniędzy, kto z rodziny mógł być przy nim, czy powinien być zakuty w kajdany itd.; *Statejnyj spisok*, w: *Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona*, t. 31, *Sofija – Statika*, Sankt-Peterburg 1900, s. 471.

A N E K S

Spis akt osobowych uczestników powstania polskiego 1863–1864 wysłanych z zesłania na Syberię pod nadzór policji do guberni jekaterynosławskiej w latach 1871–1878, przechowywanych w zespole akt Kancelarii Gubernatora Jekaterynosławskiego (zespół 11, inwentarz 1)

Lp.	Sygnatura jednostki archiwalnej	Nazwisko i imię zesłańca	Ramy chronologiczne sprawy (wg kalendarza juliańskiego)	Objętość (liczba kart)
1	1a	Iwanowski Edmund Ивановский Эдмунд Александрович	2.01.1871 – 21.05.1887	49
2	2	Jakubowski (Jakubski) Adolf Якубовский (Якубский) Адольф	22.12.1871 – 16.01.1892	53
3	12	Wasilewski Józef Василевский Иосиф)	2.03.1872 – 22.04.1874	31
4	13	Wyhowski Stefan Выговский Степан (Стефан)	24.02.1872 – 13.08.1883	72
5	15	Dawidowicz Józef Давидович Иосиф	19.04.1872 – 19.11.1882	111
6	20	Pakowicz Krystyn (Kryspin) Пакович Кристин (Криспин, Крыспин)	13.08.1872 – 28.06.1876	32
7	21	Srzedziński Józef Сржедзинский Иосиф	31.07.1872 – 08.08.1889	16
8	24	Marzycki (Morzycki) Julian Маржицкий (Моржицкий) Юлиан	4.07.1872 – 28.09.1885	19
9	34	Von Zigern-Korn Władysław Фон Зигерн-Корн Владислав	4.03.1872 – 18.11.1878	12
10	56	Wilbik Stefan Вильбик Степан	7.02.1876 – 2.11.1878	12
11	57	Heine Herman Гейне Герман Максимилианович	17.01.1876 – 10.03.1880	36
12	58	Grzybowski Michał Гжибовский (Гржибовский) Михаил	8.11.1876 – 18.04.1889	38

13	60	Górecki Felicjan Горецкий Фелециан (Фелициан)	30.08.1876 – 14.12.1878	9
14	63	Kulikowski Franciszek Куликовский Франц	8.02.1876 – 24.08.1883	20
15	64	Kościuszko Antoni Косцюшко Антон Иосифович	26.01.1876	2
16	66	Kubaszewski Zygmunt Кубашевский Сигизмунд	9.09.1876	3
17	67	Lipoman Andrzej Липпоман Андрей	29.05.1876 – 08.08.1889	34
18	68	Łatyszyński Antoni Латишинский Антон	10.11.1876 – 10.03.1877	4
19	74	Popławski Jan Поплавский Ян (Иван)	24.05.1876 – 25.07.1883	32
20	76	Puławski Michał Пулавский Михаил	6.12.1876 – 13.08.1883	26
21	77	Płocki Józef Плоцкий Юзеф (Иосиф)	25.11.1876 – 26.03.1883	21
22	83	Turski Stefan Турский Степан; Wańkowski Maksymilian Васьковский Максимилиан	19.12.1876 – 13.08.1883	37
23	84	Chodkowski (Chotkowski) Stefan Ходковский (Хотковский) Степан	24.02.1876 – 27.03.1882	26
24	85	Szczucki Bazyli Щуцкой Василий	3.07.1876 – 21.05.1878	29
25	93	Buduszkiewicz Jan Будушкевич Ян	7.08.1878 – 13.12.1883	10
26	95	Wierzbicki Abercius (Andrzej) Вержбицкий Аверкий (Андрей)	23.09. – 21.10.1878	3
27	96	Wasilewski Wincenty Василевский Викентий	22.08.1876 – 3.09.1883	29
28	97	Walkowski Adam Вальковский Адам	25.10.1878 – 17.08.1901	45
29	98	Gałaszewski (Gołaszewski, Gołaszewski) Stanisław Галашевский (Голошевский, Голашевский) Станислав	2.08.1878 – 27.06.1883	29

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła archiwalne

Derzhanyj Arhiv Dnipropetrovs'koi' oblasti. fond 11, opys 1, sprawa 1a, 2, 12, 13, 15, 20, 21, 24, 34, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 74, 76, 77, 83, 84.

Źródła drukowane

Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1856–1862 gg. (Suspil'no-politichnij ruh na Ukraïni v 1856–1862 rr.), Kiev 1963.

Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1863–1864 gg. (Suspil'no-politychnyj ruh na Ukraïni v 1863–1864 rr.), Kiev 1964.

Pokazaniya i zapiski o pol'skom vosstanii 1863 goda Oskara Avejde, Moskva 1961.

Pol'skoe Janvarskoe vosstanie 1863 goda: Istoricheskie sud'by Rossii i Pol'shi, Moskva 2014, *Russko-pol'skie revoljucionnye svjazi*, t. 1–2, Moskva 1963.

Syberyjska korespondencja zestańców postyczniowych (1864–1866). „Po drodze do życia wstąpić przed śmiercią do Polski”, oprac. W. Caban, S. Mulina, Kielce 2018.

Uchastniki Janvarskogo vosstaniya, soslannyye v Zapadnuju Sibir', v vosprijatii rossijskoj administracii i zhitelej Sibiri. Dokumenty grazhdanskoj administracii, policii i zhandarmskogo vedomstva, sost. S. Veh, A.A. Krih, S.A. Mulina, Sankt-Peterburg 2021.

Uchastniki Janvarskogo vosstaniya, soslannyye v Zapadnuju Sibir', v vosprijatii rossijskoj administracii i zhitelej Sibiri. Memuary. Pis'ma, publicistika. Istoki rossijskich issledovanij sudeb soslannyh v Sibir' uchastnikov Janvarskogo vosstaniya, sost. Ja. Legech, K. Ljatavec, T. Mosunova, V. Caban, Sankt-Peterburg 2022.

Opracowania

Bovua D., *Gordiev uzal Rossijskoj imperii: vlast', shljahta i narod na Pravoberezhnoj Ukrainie (1793–1914)*, Moskva 2011.

Caban W., Mulina S., *Zestańcy postyczniowi w Kurganie. Sprawa Towarzystwa Pomocy Wzajemnej*, „Res Historica” 2018, nr 46, s. 203–218.

Dnipropetrovs'k: vihy istorii, red. A.G. Bolebruch, Dnipropetrovs'k 2002.

Dolbilov M., *Russkij kraj, chuzhaja vera: Jetnokonfessional'naja politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II*, Moskva 2010.

Istorija mista Dnipropetrovs'ka, red. A.G. Bolebruch, Dnipropetrovs'k, 2006.

Javornickij D.I., *Istorija goroda Ekaterinoslava*, Dnipropetrovs'k 1989.

Juzbasheva N.L., *Stanovlennija arhivnoi' spravy na Katerynoslavshhyni*, w: *Spadshhyna: Do storichchja stvorennija systemy arhivnyh ustanov Ukraïny ta 95-richchja Derzhavnogo arhivu Dnipropetrovs'koi' oblasti*, Dnipro 2018, s. 10–97.

Kystrus'ka N.V., *Peredmova*, w: *Derzhanyj Arhiv Dnipropetrovs'koi' oblasti. Anatovanyj rejestr opysiv*, t. 1, *Fondy doradjanskogo periodu*, Dnipro 2019.

Peredmova, w: *Derzhavnyj Arhiv Dnipropetrovs'koi' oblasti: putivnyk u 2 t.*, t. 1, Dnipro 2016.

- Portnov A., *Dnipro: An Entangled History of a European City*, Boston 2022.
- Powstanie styczniowe 1863–1864: walka i uczestnicy, represje i wygnanie, historiografia i tradycja*, red. W. Caban, W. Śliwowska, Kielce 2005.
- Statejnyj spisok*, w: *Jenciklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Efrona*, t. 31, Sofija – Statika, Sankt-Peterburg 1900, s. 471.
- Svitlenko S., *Ukraïns'ke XIX stolittja: etnonacional'ni, intelektual'ni, ta istoriosofs'ki konteksty: zbirnyk naukovykh prac'*, Dnipro 2018.
- Trynkovskij Ja., *Pol'skaja Sibir: Ssyl'nye i ih zhizn': Rozhdenie mifa*, Sankt-Peterburg 2023.
- Zashkil'njak L., *Pol's'ke Sichneve povstannja 1863–1864 rokiv u visvitleni suchasnoi ukraïns'koï istoriografii*, w: *Galicja a postanie styczniowe*, red. M. Hoszowska, A. Kawalec, L. Zaskilniak, Warszawa–Rzeszów 2013, s. 393–399.
- Zems'kij Ju., *Pol's'ka, rosij's'ka ta ukraïns'ka eliti v zmagannjah za Pravoberezhnu Ukraïnu seredini XIX st.*, Hmel'nic'kij 2011.
- Zhurba O.I., *Do istorii' arhivnoi' spravy ta kolekcionuvannja na Katerynoslavshhyni kincja XVIII – pershoi' polovyny XIX st.*, w: *Spadshhyna: Do 75-richchja Derzhavnogo arhivu Dnipropetrovs'koï oblasti*, Dnipropetrovs'k 1999, s. 9–20.

O autorze:

prof. dr hab. Oleh Żurba – ukraiński historyk, historiograf i archeograf. Profesor w Zakładzie Historii Europy Wschodniej Dnieprzańskiego Uniwersytetu Narodowego im. Ołesia Honczara.

Zainteresowania badawcze: zagadnienia dotyczące historii źródłoznawstwa i badań historycznych na Ukrainie w XIX w., a także problemy związane z ukraińską pamięcią historyczną oraz historią idei.

e-mail: zhurba.oi@i.ua